УДК 371.3:811

Михайлюк В.О., Миколаївський державний аграрний університет

Михайлюк Валентина Олександрівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завкафедри українознавства Миколаївського державного аграрного університету

Мовні задачі як засіб формування логічного мислення студентів

У статті досліджуються проблеми оптимального вибору форм, методів і прийомів навчання для розвитку творчої, пізнавальної діяльності студентів, логічного осмислення мовних ситуацій, розв'язання проблемних мовних задач.

The acticle is devoted to the problem of optimum choice of methods and ways of teaching for development of creative cognition activity of students logical comrehension and solving a problem of language structures.

Активізація процесу навчання – один із важливих шляхів виховання самостійного мислення учнів, студентів, формування їх творчої активності.

Відповідно до нових вимог життя значно посилюється розвивальна і виховна функція навчання, що знаходить відображення у методах, формах організації навчального процесу, у створенні робочих програм, у цілісній структурно-модульній системі навчання, рейтинговому контролі і перевірці якості знань студентів з української мови професійного спілкування, з українського ділового мовлення.

Сьогодні увага вчених-мовознавців, дидактів, психологів спрямовується на те, щоб у процесі навчання знаходити місце для творчої, пізнавальної діяльності, розвитку логічного мислення, створення нестандартних ситуацій, у яких молода людина вимушена сама шукати шляхи вирішення проблеми, роздумувати, самостійно добувати знання.

Від порівняння і класифікації – до перетворення і змінювання ситуацій – таким має бути шлях творчого пошуку.

Перед викладачем вищої школи постає проблема оптимального вибору методів і прийомів, раціонального поєднання їх у конкретних умовах праці словесника.

Класифікації методів навчання, створені А.М. Алексюком [1], І.Я. Лернером [2], М.І. Махмутовим [3], М.М. Скаткіним [4], дають змогу вибору найбільш ефективних методів і прийомів навчання залежно від:

- визначення дидактичного матеріалу теми;
- змісту і характеру матеріалу теми;
- уміння викладачем добирати ефективні, найбільш доцільні прийоми і

застосовувати їх на практичних заняттях;
- рівня підготовки студентів, здатності їх до самостійної пошукової діяльності;
- кількості годин, відведених для опрацювання теми;
- наявності методичних рекомендацій, навчальних посібників та інших засобів навчання;
- форм перевірки і контролю якості знань майбутніх фахівців.

Одним із важливих методів, який забезпечує формування у студентів самостійності мислення, залучення їх до пошуку проблем, розв'язання їх, є проблемно-пошуковий метод.

За словами М.М. Шкільника, "мові як лінгвальній діяльності і предметові вивчення властиві такі найзагальніші єдності суперечностей:

1) суперечність між реальною дійсністю і узагальненим чи абстрактним її відображенням різними одиницями (елементами) мовної системи;

2) суперечність між лексичними та різними аспектами лексико-граматичних (частино-мовних), граматичних і стилістичних значень та мовних форм вираження цих значень;

3) суперечність між усним і писемним мовленням" [5].

Дослідження різних видів суперечностей, що закладені в самому дидактичному матеріалі модулів робочої програми з українського ділового мовлення, з'ясування їх суті становлять основу для створення на практичних заняттях проблемних ситуацій.

У ході вивчення мови ділових паперів, підготовки ділових, рольових ігор здебільшого проблемні ситуації виникають тоді, коли у студентів бракує потрібних знань для успішного виконання певного пошукового завдання, розв'язання певних проблемних задач, які, на думку відомого методиста О.М. Бєляєва, у практиці викладання мови не знайшли широкого застосування, оскільки вони (задачі), на відміну від предметів природничо-математичного циклу, майже не досліджені.

О.М. Бєляєв глибоко розкрив у своїх методичних працях цінність "задачного навчання", яка полягає в тому, що воно робить пояснення більш доказовим, а знання усвідомленішим; учить мислити діалектично; ознайомлює з методами наукових досліджень; підносить емоційність викладу, а отже – підвищує інтерес учнів, студентів до вивчення матеріалу [6].

Роль мовної задачі у розвитку усного й писемного мовлення, формуванні мовних навичок, засвоєнні норм літературної мови як на уроках мови у школі, так і на практичних заняттях у вищій школі значною мірою обмежена або ж зовсім нехтується.

Сформулювати проблемне завдання, скласти проблемну задачу з мови набагато важче, ніж з інших предметів.

Механічне засвоєння матеріалу, що обмежується завданнями "замініть", "складіть", "перепишіть", "перебудуйте", "утворіть", не завжди сприяє розвиткові логічного осмислення мовної ситуації, інтуїтивного відчуття мовної норми.

У практиці вивчення мови ми повинні застосовувати мовні (граматичні, стилістичні, лексичні) задачі, які, будучи подібними до математичних, розв'язуються на основі логічних міркувань і умовиводів.

Ми все більше переконуємося, що мовні задачі оптимізують розвиток мислення учня, студента, логіку його, передбачають послідовність виконання певних дій, включаючи інтуїтивне сприймання ситуації.

Мовні задачі можуть мати кілька варіантів (дій) розв'язання.

Це залежить від конкретних лексичних, граматичних, стилістичних, акцентологічних умов, у які потрапляє слово, напівфраза, фраза.

За студентом залишається право на сумнів, ствердження, відмову, пропозицію, що буде розв'язком даної задачі.

До поняття "мовна задача" ми включаємо такі елементи:
- сукупність деяких вихідних даних, які складають умову задачі (початковий рівень знань, умінь і навичок студентів; специфіка змісту навчальної інформації);
- вимоги, задані кінцевою метою навчання, які визначають те, що можна отримати в результаті розв'язання задачі;
- система можливих способів, прийомів, методів, які використовуються у процесі розв'язування задачі, правила розв'язання задачі, тобто процес перетворення початкового стану студентів у заданий кінцевий, передбачений умовою задачі.

Кожна навчальна тема модуля передбачає вибір і конструювання навчального матеріалу, його методичну організацію, в якій знаходять місце проблемні ситуації, проблемні завдання,

проблемні задачі.

В основу мовних задач покладено ситуації, пов'язані зі специфікою професії, якої набуває студент у ВНЗ; із особливостями складання текстів ділової документації, вживання частин мови; з культурою усного і писемного фахового мовлення тощо.

Мовні задачі, як правило, потребують як усної форми розв'язання, так і письмової.

Часто плутають поняття "завдання" і "задача". Для того, щоб усвідомити різницю між ними, звернемося до тлумачного словника [7].

Завдання – 1. Визначений, запланований обсяг дорученої кому-небудь роботи. 2. Мета, задум.

Домашнє завдання; виконати завдання; важливе завдання.

Задача – 1. Питання, яке розв'язується шляхом обчислень за визначеною умовою. 2. Доручення, завдання, тяжка справа, морока, ціль. 3. Мета, ціль.

Як бачимо, не завжди ми зможемо чітко розмежувати ці поняття і визначити смислові межі їх практичного застосування.

Є проблема? Звичайно є.

У пошуках можливих способів розрізнення понять "завдання" і "задача" ми створюємо проблемну ситуацію, ставимо проблемне питання і знаходимо результат чи розв'язок, який фіксує стандартні конструкції як норму літературної мови.

У процесі розв'язування задачі, виконуючи певні дії, відповідаючи на запитання і здійснюючи процес конструювання думки, студенти переконуються у правильності вживання слів "завдання" і "задача" у заданому контексті.

Умова задачі

В українській мові трапляються помилки у вживанні слів "завдання" і "задача" у різних синтаксичних конструкціях (виконувати задачу; стратегічна задача та ін.).

• Що потрібно зробити, щоб уникнути неправильного вживання вищевказаних слів у сполученні з іншими словами?

Для розв'язання задачі пропонуються дієслова і прикметники, з якими ви маєте поєднати вищеподані слова, утворюючи відповідну форму.

Виконувати що?

Розв'язувати що?

Конструктивн....? Вирішальн...? Складн...? Важлив...? Математичн...? Секретн...? Фізичн...? Хімічн...? Різнотипн...? Бойов...?

Отже, ви виконали.....?..... ,і маєте позитивний..... ...?.....

Ви розв'язали.....?....., і маєте правильний.....?.....

Я даю вам.....?..... розв'язати.....?.....

Ви уявляєте собі, що за .....?

.....стоїть перед вами?

Я не сумніваюся, що правильно розв'яжу.....?.....

Я не готова виконати.....?.....

Успіху вам у виконанні.....?..... і розв'язанні.....?.....

Незважаючи на різнотипні....., ви .....?..... їх на відмінно.

Умова задачі

Дієслово *гасити* у початковій формі має більшу змогу сполучуватися з іншими словами, ніж утворені від нього видові форми *загасити, погасити, згасити.*

Наприклад: гасити вогонь, поштову марку, сварку, заборгованість, вапно, соду, пожежу, облігації тощо.

А чи так легко сполучити із запропонованими іменниками дієслова, що означають закінчену дію:

Погасити що?

Загасити що?

Згасити що?

Поміркуйте й утворіть дієслівні словосполучення, які ви зможете вживати, складаючи тексти документів (пояснювальна, доповідна записки, звіт та ін.); готуючи засідання, наради, виступи.

Наведемо ще один приклад мовної задачі.

Читаючи статті, слухаючи радіо, дивлячись телевізор, звертаємо увагу на те, як по-різному кажуть: *додержуватися правил і додержувати правил; додержуватися поглядів і додержувати поглядів.*

Як правильно? Що потрібно знати, щоб не припускатися помилок?

Для того, щоб розв'язати задачу, складемо хід думок. Що маємо?

• Маємо два слова:

1		2
Додержувати	*і*	*Додержуватися*

Синоніми: *виконувати, бути прибічником якихось*

забезпечувати *думок, їх обстоювати*

• Не вистачає слів, з якими ми будемо сполучувати їх.

• Спробуємо дібрати іменники, з якими, як правило, узгоджуються дієслова.

1 1 2 1 2
Слово, тиша, погляди, регламент, принципи,
1 2 1 1
правила, ідеї, порядок, чистота та ін.

– Що ж далі?

• Мабуть, потрібно поміркувати, що означають дієслова додержувати і додержуватися? Можливо дібрати синоніми до них?

– Ага! Подивимося у словник синонімів. Знайшли!
– А тепер залишилося сполучити їх з іменниками.
– Щоб зекономити і час, і папір, поставимо над словами цифри 1, 2, які визначать правильність сполучування дієслів з іменниками.
– Але ж ще одна проблема? А з іменником у якому відмінку вживається дієслово "додержувати"? Можна сказати: "додержувати тишу", "додержувати чистоту", а можна "додержувати тиші", "додержувати чистоти"?

Знову проблема? Як її вирішити? Поміркуйте і запропонуйте свій варіант.

Пишучи звіти, службові листи, виступаючи на нарадах, ми вживаємо слово "більшість" – "більшість студентів", "більшість працівників", "більшість учнів", невпевнено узгоджуючи підмет з присудком. Виникає часто запитання: у якій граматичній формі узгоджується присудок з підметом?

Як правильно:

?
Більшість студентів поїхала на роботу у села Миколаївської області.

?
Більшість студентів поїхало.....

?
Більшість студентів поїхали.....

Міркуйте і пропонуйте свої варіанти.

– Я думаю, що граматична форма присудка залежатиме від значення, яке ми вкладаємо в поняття **більшість.**
– Адже *більшість* може означати:

• багато студентів..... поїхало
• більша частина студентів поїхала
• майже всі студенти поїхали

А це значить, що можна писати чи говорити:

	поїхало
Більшість студентів	поїхала
	поїхали

Отже, всі три варіанти відповідають нормам словосполучуваності. Що й треба було довести!

Не завжди студентам вистачає потрібних знань, щоб розв'язати *акцентологічні задачі, коли* доводиться робити правильний вибір із слів, що мають подвійний наголос.

Умова задачі

Ви потрапили у незручну ситуацію, вийти з якої можете за умови правильного наголошування нижчеподаних слів у реченнях.

Для цього маєте виконати три дії.

Перша дія – поставити наголоси у паралельних формах слів.

? ?	? ?
Прошу	*Прошу*
Синонім – ?	Синонім – ?
? ?	? ?
Вигода	*Вигода*
? ?	? ?
Мета	*Мета*
? ?	? ?
Правило	*Правило*

Друга дія – дібрати синоніми до кожного слова. Вибір синоніма залежатиме від наголосу, який ви поставили на певному складі.

Третя дія – поставити наголоси, правильно прочитати ці слова у запропонованих реченнях.

Прошу призначити мене на посаду головного бухгалтера ЗАТ "Ольвія".	*Прошу всіх учасників наради зайняти місця у конференц-залі.*
Ми придбали помешкання з усіма <u>вигодами</u>.	*Я не бачу ніякої <u>вигоди</u> з укладення контракту на таких умовах.*
Я маю на <u>меті</u> розробити нові умови прийому випускників до ВНЗ.	*На <u>меті</u> не поставлено печатки організації-виконавця.*
Чітко сформулюйте	*Це правило*

правило скорочення слів, що є одиницями виміру. *не підготовлено до роботи.*

Використовуючи такі мовні задачі, ми розвиваємо логіку мислення студента, допомагаємо знайти шляхи правильного вирішення проблеми, включаючи інтуїтивне сприймання ситуації.

Проблемні ситуації виникають тоді, коли студенти відчувають, що в них не вистачає знань зі школи для виконання поставленого завдання чи розв'язання граматичної задачі.

Усвідомлення недостатності знань з мови викликає потребу додаткової інформації, пошуку способів досягнення мети.

Дидактичний матеріал, який ми добираємо, містить проблемні завдання, що вимагають від студентів нових нестандартних дій, усвідомлення того, що нові факти не вкладаються у попередньо засвоєні правила, визначення.

Проблемні ситуації створюються за допомогою запитань, що є важливим засобом обміну інформацією між викладачем і студентом. Проблемні запитання активізують розумову діяльність студентів.

Наприклад:

• Чому в родовому відмінку однини назви документів, що виражені іменниками чоловічого роду, мають неоднакові закінчення:

наказу, договору, контракту, звіту, але акта, паспорта, диплома?

• Якого специфічного значення набувають нижчеподані прийменникові конструкції?

У яких випадках ви вживатимете:

у комісію – на комісію

у практиці – на практиці

у повітрі – на повітрі

у період – на період

у селі – на селі

Чи можливою є взаємозаміна їх у тексті?

Чи розрізняються вони за змістовими відтінками?

Доведіть свою думку!

• Чи правильно передавати дроби 1/2, 1/3 словами: одна друга, одна третя, вживаючи їх у таких реченнях:

<u>Одна друга</u> випускників школи цього року стали студентами Миколаївського державного аграрного університету?

<u>Одна третя</u> співробітників взяла участь у конференції трудового колективу?

Можливо, ви маєте свої варіанти? Пропонуйте!

• У діловій документації доводиться мати справу зі значною кількістю числових назв, записи яких у багатьох випадках не відповідають основним правилам.

Які порушення допущено у нижчеподаних реченнях? Поясніть, чому?

Випробний термін триває 1-2 місяці.

Зібрано тридцять п'ять центнерів зерна з гектара.

36 виробів цієї партії товару було забраковано.

• Чи є потреба у редагуванні нижчеподаних словосполучень? Якщо є, поясніть чому?

Змістовні модулі; змістовна відповідь; змістовний зв'язок; змістовний урок.

Матеріальне положення; надзвичайний стан; сімейний стан; сімейне положення; географічне положення.

Двоє учнів; двоє листів; двоє професорів; двоє коней; двоє жінок; двоє приймачів.

Продовжити відпустку; продовжити термін чинності договору; продовжити бесіду; продовжити обговорення доповіді.

Отже, проблемні питання, завдання, задачі для перевірки знань студентів з ділового, фахового мовлення підвищують якість навчання, стимулюють до пізнавальної діяльності, і, як стверджує В.І. Лозова, "служать засобом поглиблення знань і розвитку мислення, викликають інтерес до пошуків..." [8].

Одним із найперспективніших шляхів удосконалення підготовки фахівців високої кваліфікації, озброєння їх необхідними знаннями, практичними вміннями і навичками є освоєння і впровадження форм і методів навчання, які допомагають кожному студентові стати безпосереднім учасником навчального

Література

1. Алексюк А.М. Загальні методи навчання в школі. – К., 1981. – С. 60.
2. Лернер И.Я. Проблемное обучение. – М., 1974. – С. 21.
3. Махмутов М.И. Проблемное обучение. – М., 1975. – С. 164.
4. Скаткин М.Н. Проблемы современной дидактики. – М., 1984. – С. 96.
5. Шкільник М.М. Проблемний підхід до вивчення частин мови: Посібник для учителів. – К.: Рад. шк., 1986. – 136 с.
6. Бєляєв О.М. Проблемні ситуації і пізнавальні завдання на уроках мови // Укр. мова і літ. в школі. – 1974. – № 4. – С. 62.
7. Новий тлумачний словник укр. мови: У 4 т. – Т. 2. – Київ: Вид-во "Аконіт", 1999. – С. 46, 57.
8. Лозова В.І. Використання проблемних питань і завдань для перевірки знань учнів // Питання проблемного навчання. – Київ, 1978. – С. 87-100.

Надійшла до редколегії 04.12.2003 р.